

KÓKAI SÁNDOR

**A TORONTÁLI HÁROMSZÖG (MAGYAR-BÁNSÁG)
TELEPÜLÉSEINEK NÉHÁNY TÁRSADALMI JELLEMZŐJE
A 20. SZÁZAD ELEJÉN**

1. Bevezetés

A jelen tanulmánykötetben olyan tanulmányok jelentek meg, amelyek Csongrád és Csanád vármegye történetével foglalkoznak. E tanulmány a kivétel, mivel Torontál vármegye történetéhez szolgál adalékokkal. Torontál vármegye azon kevés számú vármegye közé tartozik, melyet Trianonban három ország (Nagy-Románia, Szerb–Horvát–Szlovén Királyság és Magyar Királyság) között osztottak fel. A három részre szakított vármegye legkisebb része került a magyar államhoz. Ezt a területet nevezzük „torontáli háromszögnek”.

A torontáli háromszög kulturális értékekben rendkívül gazdag (pl. Kiszombor, Deszk, Szőreg stb.). A népesség etnikai összetétele rendkívül változatos (pl. magyarok, szerbek, németek, románok stb.), s e népcsoportok templomai, épületeik építészeti stílusai, népviseletük, zenéjük, sőt gasztronómiájuk sajátosságai is napjainkig tetten érhetőek.

E kontextusból a tanulmányunkban azokra a társadalmi tényezőkre helyezzük a hangsúlyt, amelyek a 20. század elején jellemezték az ún. „torontáli háromszög” településeit. A továbbiakban az ún. „torontáli háromszög” területét Magyar-Bánság elnevezéssel mutatom be, utalva arra a tényre, hogy a Trianonban három részre szakított Bánságból ez a kilenc település és a gyálai Nagyrét maradt Magyarországon.

2. Definíciós problémák

A tanulmányunkban vizsgált térséget vagy egy részét a legkülönbözőbb elnevezésekkel illették a geográfusok és történészek. Általában Maros–Tisza-szög¹, vagy Észak-Torontál², esetenként Arankaköz³ ritkábban Felső-Torontál⁴ az elnevezése. Erdei Ferenc Makó társadalomrajzáról írt tanulmányában a történelmi Csanád vármegye területével szinonim módon használja a Maros-mellék fogalmát, melynek déli része: a Maros–Aranka-köz, mely az Aranka vonaláig terjed.⁵ Természetesen a Marosszög nem azonos a Tisza–Maros-szöggel, mely a Maros folyó torkolatától északra, Maroszug néven is ismert.⁶ A Marosszög az elmúlt 100 évben méltán érdemelte ki a bánsági Viharsarok elnevezést is.⁷ A különböző tudományágak által méltatlanul mellőzött Marosszög trianoni Magyarországhoz tartozó északi részének földrajzi szintézisét elsőként Karakasevich Károly foglalta össze.

Az ún. „torontáli háromszög” (néha hívják még „torontáli sarok”-nak is) a trianoni békediktátumban Magyarországnak meghagyott kilenc községnek

- 1 Karakasevich Károly (1942): A Maros–Tisza-szög földrajza. Szeged. Ablaka György Könyvnyomdája. 65. old; Cholnoky Jenő (1936): A Föld és élete. Franklin Társulat. Budapest, 1936–37. 1–6 kötet; Andó Mihály (1993): Makó és környéke természeti földrajza. In: Blazovich László szerk. (1993): Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája 4. Makó Város Önkormányzata. Makó. 87–116. old.
- 2 Borovszky Samu (1896): Csanád vármegye története 1715-ig – 1. kötet: A vármegye általános története. Országos Monográfia Társaság. Budapest. 518. old.
- 3 Borovszky Samu (1909): Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Országos Monográfia Társaság. Budapest. Továbbá Márton György (1914): A Maros alföldi szakasza és fattyúmedrei (az Aranka és a Szárazér). Földrajzi Közlemények. 1914/5. szám. 282–301. old.
- 4 Ihrig Dénes (1973): A magyar vízszabályozás története. Országos Vízügyi Hivatal. Budapest.
- 5 Erdei Ferenc (1982): Makó társadalomrajza. A Makói Múzeum Füzetei 27. Makói Múzeumi Baráti Kör. Makó. 102. old.
- 6 Deák József Áron (2008): Dél-Tisza-völgy, Kiskunsági-löszöshát, Marosszög. In: Király Gergely – Molnár Zsolt – Bölöni János – Csiky János – Vojtkó András szerk. (2008): Magyarország földrajzi kistájainak növényzete. MTA ÖBKI. Vácrátót. 22. 51–52. old.
- 7 Kókai Sándor (2020): A Bánság térszerkezetének feldarabolása a trianoni határok által. Történeti Földrajzi Közlemények 2020/1–2. szám. 103–118. old.

(a hozzájuk tartozó 17 pusztával és teleppel) a területe. A torontáli háromszög településein (Szőreg, Tiszasziget, Újszentiván, Deszk, Klárafalva, Ferencszálás, Kiszombor, Kübekháza, Gyála-Nagyrét) az 1920. évi népszámlálás idején 15811 fő élt, területe: 44875 kat. hold volt.⁸

2. A Torontál vármegye trianoni határainak kijelölése

A Torontál vármegye trianoni határait – szegedi székhellyel – a Határmegállapító Bizottság (HMB) több helyszíni terepbejárás során állapította meg. A HMB-től a magyar fél több község megtartását kérte (pl. Porgány, Magyarkelesztúr, Rábé, Majdán stb.) amelyek, Szeged felé gravitáltak, s ezeket gazdasági érvekkel támasztotta alá. Az igényeket az etnikai elvek is teljes mértékben alátámasztották (lásd jelen tanulmány 4. táblázat). A magyar javaslat kiemelte, hogy a magyar területen maradó községek főleg a köz- és vasúthálózat miatt vannak ráutalva a kért területekre. Sajátos volt az alig ötszáz lakosú Rabé esete, melyet Szőreg határa körbevett, míg Térvár Gyála határához tartozott. A két települést elcserélve Térvár került Magyarországhoz, míg Rabé Szerbiához. A Marostól nyugatra eső szakaszon a magyar javaslat elsősorban a Rónai és a gróf Nákó birtokok végleges kettévágását igyekezett megakadályozni, valamint minimálisan Porgány és Rábé települések megtartását igyekezett elérni, sajnos sikertelenül. A magyar álláspont némi elismerését jelentette, hogy a Nákó-féle birtokból mintegy 700 holdat sikerült megtartani Sándor majossal együtt. A javaslat többi részét a HMB elutasította.

A demarkációs vonallal szemben – amely a trianoni határtól sokszor eltért – Kübekháza községtől nyugatra mintegy 350 kat. hold került Magyarországhoz Óbéd határából, ezzel szemben Kiszombortól délkeletre kb. 440 kat. hold területet kellett leadni, amely addig a békeszerződés rendelkezéseinek értelmében magyar közigazgatás alatt volt. Az 1922-ben elért területnyereség 354 kat. hold visszacsatolása volt. A HMB tevékenységének eredménye Magyarország javára a torontáli magyar–román és magyar–szerb határon összesen 506 kataszteri hold volt.⁹

8 Torontál vármegye. Magyar Katolikus Lexikon. (<http://lexikon.katolikus.hu/T/Toront%C3%A1l%20v%C3%A1rmegye.html>. Letöltés: 2020. október 10.)

9 Suba János (2001): Trianoni határ kitűzése és térképei I. rész. Geodézia és Kartográfia Geodézia és Kartográfia. 2001/1. szám. 25– 29. old.

A községek külterületét is metsző át- és elcsatolások eredményeként 271,54 km²-nyi terület maradt Magyarországon, az 1880-ig szintén Torontál vármegye területét képező Új-Szeged területe nélkül (lásd 1. táblázat).

1. táblázat. Az ún. „torontáli háromszög” területe és települései

Települések	A települések bel- és külterülete			
	1910	1930		2011
	kat. hold	kat. hold	km ²	km ²
Kiszombor	10317	11711	67,39	65,81
Ferencszállás	63	701	4,03	5,79
Klárafalva	863	865	4,98	9,10
Deszk	10212	9822	56,52	52,05
Szőreg	7851	7611	43,80	42,16
Új-Szeged	2188	-	-	-
Tiszasziget	4198	3973	22,86	26,89
Újszentiván	2936	3313	19,07	15,49
Kübekháza	3610	4359	25,08	27,32
Gyála-Nagyrét	4825	4832	27,81	-
Összesen	47063	47187	271,54	244,61

Forrás: Kókai (2000)

Az 1921. évi XXXIII. tc.-kel beiktatott Trianoni békeszerződésben az alábbiak olvashatók a régiót feldaraboló országhatárokról:

A. Szerbiával a határ:

- „Horgostól és a vasútállomásától északra, Röske-szentmihálytelektől pedig délre halad; innen délkelet felé a Tiszáig;
- Az államhatár: A holtág középvonala;
- Innen felfelé körülbelül 5 km távolságnyira, a helyszínen választandó pontig;
- Az államhatár: a Tisza folyása;

- Innen általában kelet felé, Kis-zombor állomástól délnyugatra körülbelül 4 km távolságyira, körülbelül kelet-délkeletre a 84. magassági ponttól és dél-délnyugatra a 83. magassági ponttól a helyszínen választandó pontig, amely hármas határpontja lesz Romániának, Magyarországnak és a Szerb–Horvát–Szlovén Államnak:
- Az államhatár: A helyszínen megállapítandó vonal, amely Gyála és Ószentiván helységek, továbbá Óbéb és Kübekháza közt halad.

B. Romániával a határ:

- „A fentebb meghatározott ponttól kelet-északkelet felé a Maros folyón, a Makó–szegedi vasútvonal hídjától 3500 m-re felfelé megállapítandó pontig:
- Az államhatár: A helyszínen megállapítandó vonal;
- Innen délkeletre, azután északkeletre a nagylaki állomástól délre körülbelül 1 km távolságyira választandó pontig:
- Az államhatár: A Maros folyó folyása felfelé; ... „

A fenti részletes leírásból látszanak azok a sarokpontok is (a kikindai szerb kerület legészakibb települése (Szerb-Keresztúr) a Szerb-Horvát-Szlovén Királysághoz kerül, miként Óbéba /későbbi cserével Romániához került/ is, ellenben Ószentiván, Kübekháza, Kiszombor Magyarországon marad), amelyekről eltérni nem lehetett, de a közöttük elhelyezkedő területek és kisközségek (pl. Rabé, Porgány stb.) hovatartozása nem volt konkretizálva.¹⁰

3. Magyar-Bánság településeinek demográfiai sajátosságai

Magyar-Bánság településeinek népességváltozási tendenciáit az első világháború végéig a betelepítések és a spontán migrációs folyamatok dominanciája jellemezte (lásd 2–4. táblázatokat), melyeket a belső társadalmi-gazdasági

¹⁰ Jól mutatja ezt Kogutowicz Károly zsebatlasza, ahol Porgány még Magyarországhoz tartozik, lásd Kogutowicz Károly (1922): Kogutowicz zsebatlasza. Magyar Néprajzi Társaság Budapest. 192. old.

törvényszerűségek határoztak meg.¹¹ A Habsburg Birodalom gazdasági, vallási, etnikai szempontokat mérlegelő kolonizációs politikája – a betelepülőknek adott általános kedvezmények mellett – leginkább a katolikus vallású és német etnikumú lakosság betelepítését támogatta.¹²

2. táblázat. Magyar-Bánság településeinek népességszám változása (1784/87–1910)

Település neve	Népességszám						
	1784/87	1850	1870	1880	1890	1900	1910
Új-Szeged	67	582	843	Szegedhez kapcsolva 1880-tól			
Szőreg	1410	2430	2661	2898	3337	3536	4052
Deszk	932	1964	2403	2316	2729	2925	2944
Klárafalva	86	234	331	333	430	554	570
Ferencszállás	-	202	406	397	422	396	404
Kiszombor	981	2586	3712	3707	3994	4101	4107
Ószentiván	-	354	973	926	1130	1302	1472
Újszentiván	361	669	1146	1123	1300	1410	1387

11 A tágabb régió, azaz a Délvidék hosszú távú történet folyamatairól lásd Gulyás László (2006): A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. In: Kókai Sándor szerk. (2006): A Délvidék történeti földrajza: a Nyíregyháza 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 55–68. old; Gulyás László (2009): A Bánság a török kiűzésétől 1918. In: Horváth Gyula szerk. (2009): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 25–44. old; Gulyás László (2012): A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

12 Kókai Sándor (2007/a): A Marosszög demográfiai jellemzői és sajátosságai 1870–2002 között. In: Szónokyné Ancsin Gabriella szerk. (2007): Határok és Euróregiók. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 243–252. old; Kókai Sándor (2010/a): A táj és az ember kapcsolata a Marosszög területén (18–19. sz.). In.: Paál Ágnes szerk. (2010): Dr. Moholi Károly emlékkötet. SZTE JGYPK ATTI Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszék – SZTE JGYPK HÖK – PTE Földtudományok Doktori Iskola. Szeged. 167–177. old.

Térvár	107	174	n.a	n.a	n.a	n.a	na.
Kübekháza	-	-	1705	1701	1927	1699	1817
Összesen	3944	9195	14180	13401	15269	15923	16753

Forrás: Népszámlálások adatai alapján a szerző saját szerkesztése¹³

Bécs a térség töröktől történő visszafoglalása után a protestánsok és magyarok visszatelepülését évtizedekig akadályozta, emiatt is lassan haladhatott a magyar-ság térfoglalása, mely kezdetben a csanádi kerületre összpontosult. Különösen fontos e tény hangsúlyozása, hiszen eltérően a Bánság más régióitól, itt a szervezett német betelepítés alárendelt szerepet játszott.

A Marosszög etnikai térszerkezetébe hivatalosan a magyarok csak 1734 után települhettek be, bár a spontán migrációs folyamatok eredményeként több ezren költöztek már 1718-tól a kialakuló városokba és falvakba. A magyarok telepítését zömében a kamara és a földbirtokosok szervezték (dohánykertész községek) a környező és a felső-magyarországi vármegyék magyar lakóiból.

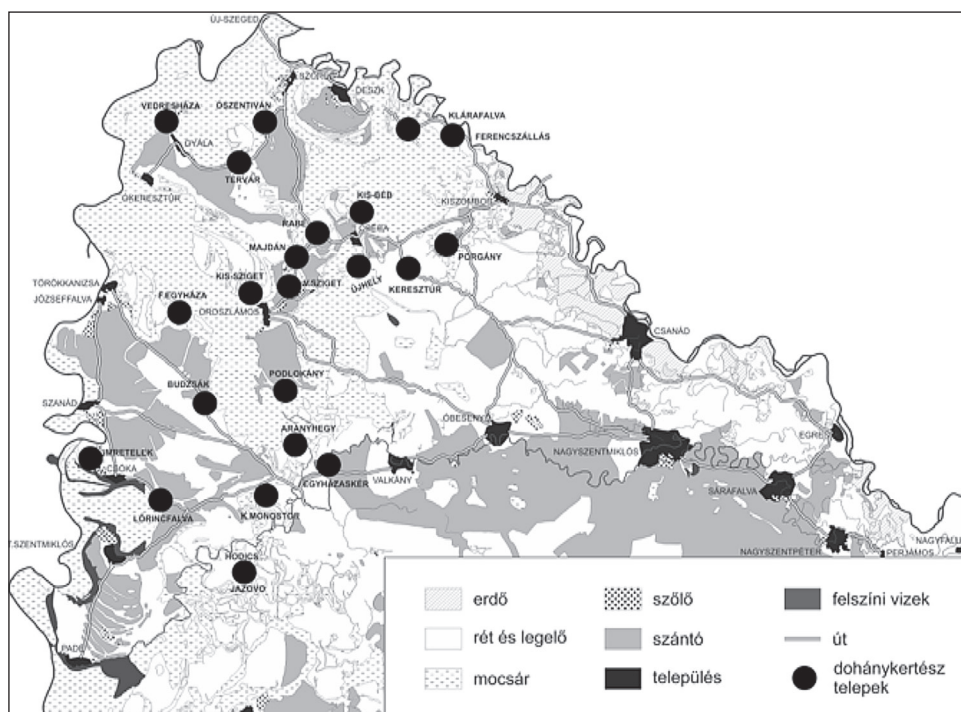
Ismereteink szerint az első dohánykertész falu Hódegyháza volt, mely 1760-ig pusztá, ekkor azonban a temesvári igazgatóság Szeged környéki magyarokból telepített ide szerződéses községet.¹⁴ 1812-ben a temesvári kamarai hivatal újabb hat évre szóló szerződést kötött Jazova és Hadits nevű dohányültetvényekre. Magyar dohánykertészek érkeztek 1773-ban négy (Kisbáb, Porgány, Magyar keresztúr, Magyar majdány), 1777-ben három (Klárafalva, Ószentiván,

¹³ Az alábbi népszámlálási adatsorokat használtuk fel: Danyi Dezső – Dávid Zoltán (1960): Az első magyarországi népszámlálás 1784/87. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest; Dávid Zoltán (1957): Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics József szerk. (1957): Történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 12–21. old.; Fényes Elek (1839): Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben, 4. kötet. Trattner-Károlyi. Pest. 398–404. old; Fényes Elek (1851): Magyarország geográfiai szótára I–IV. kötet. Fényes Elek. Pest.; A Magyar Szent Korona Országainak népszámlálása. 36. rész (1910–1914). Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Atheneum; Az első katonai felmérés: Erdély és a Temesi Bánság (2005). Arcanum Adatbázis Kft. Budapest..

¹⁴ Kókai Sándor (2016): A dohánykertészek szerepe a Marosszög 18–19. századi társadalmi-gazdasági változásaiban. Történeti Földrajzi Közlemények. 2016/1. szám. 84–107. old.

Rábé), 1782–89 között újabb három (Egyházaskér, Kanizsamonostor, Magyarpadé) leendő község területére. 1785-ben gróf Batthyány Ignác erdélyi püspök Oroszlámos határában négy szerződéses dohánytermelő magyar falut telepített (Újhely, Podlokány, Kis-Sziget, Verboviczi-Sziget), ahol félévszázad alatt a magyarok száma annyira megszorodott, hogy a Batthyány család 1840-ben kápolnát és iskolát építtetett számukra, azonban e telepek az 1848–49-es harcokban zömmel elpusztultak. A szerződéses dohánykertészek beáramlása az 1830-as évekig folytatódott (Feketető 1830, Ferencszállás 1830–35), melynek eredményét a 1. térképen foglaltam össze.

1. térkép. A Marosszög települései, dohánykertészégei (1839) és a területhasználat a 18/19. század fordulóján



Forrás: Az első katonai térképfelmérés szelvényei és Fényes Elek (1839) adatai alapján saját szerkesztés

A dohánykertész telepek nagy része a 19. század során önálló település vált.¹⁵ E marosszögi települések benépesítése, templomainak megjelenése (ezek egyben a közös kultúra és az összetartozás jelképeivé is váltak) és elterjedésük és megépülésük eltérő idősíkjai jelzik (2. térkép) számunkra a régióban élő közösségek gazdasági és mentális erejét, etnikai-vallási identitását (3–4. táblázat) és térbeli kiterjedésük változásait.

A dohánykertésztelepek kutatója, Dáczer Károly így összegezte a dohánykertésztelepek létrehozásának jelentőségét: „... Nagy áldozat volt ennek a sorsnak a vállalása és az az alkotás, amit mostoha életkörülmények között ezek a kertésztelepek megvalósítottak. Nemcsak a kincstári puszták határának képét alakították át, hanem a maguk számára a kincstár tulajdonában lévő területen otthont teremtetek, gyermekeiknek szülőföldet, a hazának egy kicsi életerős falut, amit a kincstár csak „telepnek” nevezett, de amiből mégis az ő kitartó munkájuk során „község” lett. Ezek a „célszerű szegény emberek” népesítették be [...] a pusztává lett csanádi területeket, felszabadításuk után a magánbérlok az 1810-es évektől, míg a kincstár csak az 1840-es években kezdte kertésztelepekkel betelepíteni. Az ide került munkások révén valósulhatott meg a szántóföldi növénytermesztés bevezetése, e föld igazi termőképességének feltárása, hasznosítása, s az ország gazdasági vérkeringésébe való bekapcsolódása, annak ellenére, hogy az alapító szándék szerint az Osztrák Dohánymonopóliumot volt hivatva szolgálni, mint annak jövedelmét biztosító stabil nyersanyagtermelő bázis. A jobbágy-paraszti sorból kikerült dohánykertészek egy speciális növénykultúrával felhagyva (az 1860-as évektől – KS.) visszatértek a hagyományos paraszti növénytermesztéshez, de ugyanakkor megtartották termelésükben dohánykertészi múltjukból a növénytermesztési ágazat elsőbbségét, a jövedelemszerzésben döntő fölényét az állattenyésztéssel szemben, megőrizve a lótarás különös szeretetét...”¹⁶

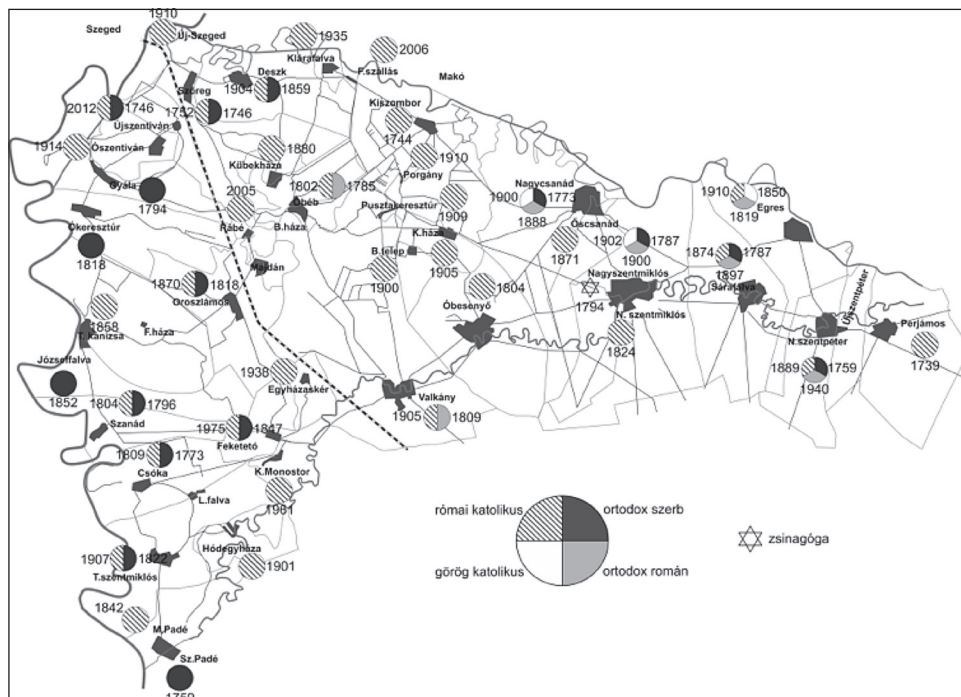
Magyar-Bánság dohánykertészei és leszármazottaik többszöri gazdasági-gazdálkodási termékváltás (pl. gabona, hagyma stb.) után napjainkig ragaszkodva őseik hagyományaihoz és örökségéhez igyekeztek megfelelni a társadalmi-politikai kihívásoknak és elvárásoknak.¹⁷ A dohánykertész falvak magyarsága homogén maradt, a helyi magyar lakosság itt őrizhette meg napjainkig lokális környezetében magyarságát, nyelvét, szokásait, vallását és identitását.

15 Dáczer Károly (1997): Kamarai dohánykertésztelepek telepítése a Dél-Alföldön (1843-44). Csongrád Megyei Levéltár. Szeged.

16 U.o.

17 Kókai Sándor (2008): Zombor a térben, Zombor a tájban. Marosvidék. 2008/2. szám. 24–32. old.

2. térkép. A Marosszög műemlék és műemlék jellegű templomai



Forrás: Borovszky (1909), ill. Magyar Katolikus Lexikon alapján a szerző saját szerkesztése

Jelentős számban települtek Makóról és Szegedről is magyarok Magyar-Bánság területére.¹⁸ Mindez azt eredményezte, hogy az itt élő magyarok származása, nyelvi-etnikai identitása és térstruktúrája is egyedülállónak vált az elmúlt három évszázad tekintetében. Az 1780-as évektől a kiegyezésig eltelt nyolcvan év alatt Magyar-Bánság népességének etnikai-vallási összetétele alapjaiban megváltozott, a korábban domináns szerb identitású terület megosztottá vált, vallásilag római katolikus–szerb ortodox kettős térstruktúra alakult ki, római katolikus dominanciával. Mindezt jól tükrözi az 1870. évi népszámlálás vallási adatsora (3. táblázat).

¹⁸ Sarnyai Csaba (2011): Egy határkiigazítási elképzelés Trianon után (1920. szeptember) Közép-Európai Közlemények. 2011/3–4. szám. 57–67. old. Továbbá Kókai Sándor (2010/b): A Bánság történeti földrajza (1718–1918). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza, 1–421. old.

4. táblázat. Magyar-Bánság településeinek etnikai összetétele
(1880, 1910)

Települések	Népesség 1880							Népesség 1910					
	etnikai-nyelvi összetétel							etnikai-nyelvi összetétel					
	száma	magyar	német	szerb	román	egyéb	beszélni nem tud	száma	magyar	német	szerb	román	egyéb
Szőreg	2898	1603	30	1118	7	8	132	4052	2433	68	1457	17	81
Deszk	2316	979	18	1223	5	3	98	2944	1360	23	1526	25	10
Ferencszállás	397	379	-	-	1	-	17	404	404	-	-	-	-
Klárafalva	333	322	-	-	-	-	11	570	566	4	-	-	-
Kiszombor	3707	3452	34	5	5	39	172	4107	4021	28	1	9	48
Ószentiván	926	880	7	-	-	-	39	1472	1416	12	41	-	3
Újszentiván	929	161	325	392	-	-	51	1387	327	494	563	1	2
Kübekháza	1701	1047	540	-	13	1	100	1817	1156	619	-	33	9
Térvár	194	183	-	-	-	-	11	na.	na.	na.	na.	na.	na.
Összesen (fő)	13401	9006	954	2738	31	51	631	16753	11683	1248	3588	85	153
Összesen (%)	100,0	67,20	7,11	20,41	0,22	0,36	4,70	100,0	69,74	7,44	21,42	0,50	0,90
Rábé*	374	354	-	-	1	-	19	478	469	2	-	7	-
M.keresztúr*	599	566	6	-	-	5	22	687	671	13	-	1	2
Majdán*	796	728	14	-	10	11	33	758	747	3	6	2	-
Porgány*	895	763	46	1	34	-	51	980	865	48	-	44	23

* a HMB magyar tagjai által a trianoni országhatár kitűzésekor is hivatalosan deklarált, de elutasított igény

A régió összlakosságából a magyarság 1910-re abszolút többségbe került (69,7%), de igen jelentős számú szerb (21,4%), illetve német (7,4%) nemzetiségekkel együtt élt területi egységben. A magyar és német térfoglalás sikeresége a legsúlyosabban a szerbeket érintette, akik két évszázad alatt elvesztették korábbi (1720) meghatározó szerepüket.²⁰ A szerb hegemonia azonban a szerbek történelmi és kulturális emlékezetében megmaradt, amelynek kiemelkedő fontossága volt a szerb nemzet határainak megrajzolásánál Trianonban.

A dualizmus kori társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeként a Marosszög a környező – homogén magyar anyanyelvű – nagy- és középvárosok (Szeged, Makó, Zenta) hinterlandjává vált. A régió azonban másságával tűnt ki, amelyhez ugyanúgy hozzátartozott az egymásra rétegződő és szerves egészet alkotó, de eltérő etnikai-nyelvi identitású lakosok tevékenysége, mint a vallási közösségek gazdasági és mentális erejét jelző szakrális épületek sokszínűsége (2. térkép), s térbeli kiterjedésük változatossága. A térfoglalás tartós sikerességét és az identitástudat szilárdságát jelzi, hogy Magyar-Bánság etnikai összetétele nem változott érdemben az első világháborúig (4. táblázat).

Az a magyar-bánsági etnikai térszerkezeti kép, amely a 4. táblázat adatai alapján kirajzolódik, a 20. század eleji állapotokat tükrözi, s hosszú történelmi fejlődés eredményeként alakult ki. Formája és arculata – kisebb-nagyobb változásokkal – a II. világháború végéig, töredékesen napjainkig (5. táblázat) fennmaradt.²¹ A magyarság területi elhelyezkedését tekintve Magyar-Bánság magyar lakossága szerves folytatása annak az etnikai tömbnek, amely a Marostól északra és a Tiszától nyugatra uralkodó.

Magyar-Bánságon belül mindegyik település miniatűr néprajzi egység.²² A hagyományörzés foka, a másajkúakkal való együttélés, más magyar tájakról jött szórványokkal való keveredés, a földrajzi helyzet és társadalmi fejlődés a magyarság számára is tanulságos színeződéseket hozott létre. Az ö-ző tájszólás, a katolikus gyökérzetű szellemi hagyomány és tárgyi világ egyezése, a családi

20 Dávid Zoltán (1957): Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics József szerk. (1957): Történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 12–21. old.

21 A teljes Délvidék 1920 utáni etnikai folyamatairól lásd. Gulyás László (2013): A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

22 Kálmány Lajos (1882): Szeged népe II. kötet. A Temesköz népköltése. Réthy Lipót és Fia. Arad. 1–254. old; Kálmány Lajos (1891): Szeged népe III. kötet. Szeged vidéke népköltése. Bába Sándor. Szeged. 1–322. old.

kapcsolatok eleveensége, származásunk tudata mégis virtuális egységbe foglal bennünket. Mindez az ősektől örökölt hagyományvilágnak sajátos helyi színeződésével járt együtt.²³ Minden esetben jelentkeznek a velünk együtt élő nemzetiségekhez (pl. szerb, román, német, bolgár szlovák stb.) kötődő interetnikus kapcsolatok és kölcsönhatások.²⁴

5. táblázat. Magyar-Bánság településeinek etnikai összetétele (2001)

Települések	Népesség 2001						
	száma	etnikai összetétel					
		magyar	szerb	román	német	roma	egyéb
Szőreg	6000	5800	200	-	-	-	-
Deszk	3238	2991	159	11	16	10	16
Ferencszállás	659	614	1	-	4	10	1
Klárafalva	485	470	-	1	-	-	14
Kiszombor	4172	4069	-	20	9	14	4
Ószentiván	1700	1632	4	-	2	-	62
Újszentiván	1650	1597	48	1	6	16	-
Kübekháza	1535	1501	-	1	2	2	2
Összesen (fő)	19439	18674	412	34	39	52	99
Összesen (%)	100,0	96,06	2,12	0,17	0,20	0,27	0,51
Rábé*	135	123	4	-	-	-	8
M.keresztúr*	475	377	1	83	1	11	2
Majdán*	292	251	16	-	-	12	13
Porgány*	78	52	-	26	-	-	-

Megjegyzés:* a HMB magyar tagjai által a trianoni országhatár kitűzésekor is hivatalosan deklarált, de elutasított igény

Forrás: A szerző saját szerkesztése

23 Kókai Sándor (2007/b): Kiszombor földrajzi környezete. In: Marosvári Attila szerk. (2007): Kiszombor monográfiája I–II. kötet. Kiszombor.

24 Kókai Sándor (2015): Adalékok eltűnt „csonka” vármegyéink demográfiai jellemzőihez (1910–2011). In: Kókai Sándor – Boros László szerk. (2015): Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Bocskai István Katolikus Gimnázium. Nyíregyháza – Szerencs. 327–342. old.

4. Összegzés

A trianoni békeszerződés által megrajzolt határok a népesség etnikai összetételére ugyanúgy nem voltak tekintettel, mint a természeti tényezőkre sem, azaz tájegységeket, településrészeket (pl. Gyála, Óbéba, Kiszombor, Porgány stb.) vágtak szét. A vonalas infrastruktúra által biztosított gazdasági-kereskedelmi kapcsolatok torzultak, Szeged déli társadalmi-gazdasági hinterlandját lemet-szették és szétszabdalták az utódáll

amok gyakran egymással is szöges ellentétben álló érdekeinek megfelelően. Magyar-Bánság ilyen értelemben is speciális helyzetbe került (pl. Óbéba 1925-ig Szerbiához tartozott, a tényleges határt csak 1922-ben jelölték ki, fenntartva a „kettős birtokosságot” stb.). E felosztás ellentétes volt a nagyhatalmi tervekkel, az etnikai-vallási térszerkezettel és megoszlással is, napjainkig fenntartva az országhatár mentiség térszervezését.

FELHASZNÁLT IRODALOM

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

MOLE 73. 182. cs. 18. k. 41.420/48-1842. Banal. Br. Ambrózy 224/Praes. sz. és 1842. szeptember 13-i keltű jelentése. Eredeti szöveg: német nyelvű. Dáczer Károly közzéteszi, bevezetővel és magyarázatokkal ellátta (1994): Válogatott részletek a kincstári dohánykertészségek 1843/44-es telepítésének eredeti dokumentumaiból. In.: Blazovich László (1994): Tanulmányok Csongrád megye történelméből. 21. kötet. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged. 207–256. old.

NYOMTATOTT FORRÁSOK

Danyi Dezső – Dávid Zoltán (1960): Az első magyarországi népszámlálás 1784/87. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest.

Dávid Zoltán (1957): Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics József szerk. (1957): Történeti statisztika forrásai. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 12–21. old.

Fényes Elek (1839): Magyarországnak, 's a' hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben, 4. kötet. Trattner–Károlyi. Pest.

Fényes Elek (1851): Magyarország geográfiai szótára I–IV. kötet. Fényes Elek. Pest.

A Magyar Szent Korona Országainak népszámlálása. 36. rész. (1910–1914). Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. Atheneum.

Az első katonai felmérés (2005): Erdély és a Temesi Bánság. Arcanum Adatbázis Kft. Budapest.

FELDOLGOZÁSOK

Andó Mihály (1993): Makó és környéke természeti földrajza. In: Blazovich László szerk. (1993) Makó története a kezdetektől 1849-ig. Makó monográfiája 4. Makó Város Önkormányzata. Makó. 87–116. old.

Bálint Sándor (1976): A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. In: Trogmaier Ottó szerk. (1976): Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Móra Ferenc Múzeum. 1974–1975/2. Szeged. 140–252. old.

Borovszky Samu (1896): Csanád vármegye története 1715-ig – 1. kötet: A vármegye általános története. Budapest.

Borovszky Samu (1909): Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Országos Monográfia Társaság, Budapest.

Cholnoky Jenő (1936): A Föld és élete. Franklin Társulat. Budapest, 1936–37. 1–6 kötet.

- Dáczer Károly (1997):** Kamarai dohánykertesszégek telepítése a Dél-Alföldön (1843–44). Csongrád Megyei Levéltár. Szeged.
- Deák József Áron (2008):** Dél-Tisza-völgy, Kiskunsági-lösszöshát, Marosszög. In: Király Gergely – Molnár Zsolt – Bölöni János – Csiky János – Vojtkó András (szerk.): Magyarország földrajzi kistájainak növényzete. MTA ÖBKI. Vácrátót.
- Ihrig Dénes (1973):** A magyar vízszabályozás története. Országos Vízügyi Hivatal. Budapest.
- Erdei Ferenc (1982):** Makó társadalomrajza. A Makói Múzeum Füzetek 27. Makói Múzeumi Baráti Kör. Makó.
- Gulyás László (2006):** A Délvidék fejlődésének főbb csomópontjai és tendenciái. In: Kókai Sándor (szerk.): A Délvidék történeti földrajza: a Nyíregyháza 2006. november 17-én megtartott tudományos konferencia előadásai. Nyíregyházi Főiskola Földrajz Tanszéke. Nyíregyháza. 55–68. old.
- Gulyás László (2009):** A Bánság a török kiűzésétől 1918. In: Horváth Gyula szerk. (2009): Dél-Erdély és Bánság. A Kárpát-medence régiói 9. Dialóg Campus. Pécs–Budapest. 25–44. old.
- Gulyás László (2012):** A Délvidék története 2. A török kiűzésétől Trianonig 1683–1920. Közép-Európai Monográfiák 6. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Gulyás László (2013):** A Délvidék története 3. Trianontól a királyi Jugoszlávia összeomlásáig. Közép-Európai Monográfiák. 8. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.
- Karakasevich Károly (1942):** A Maros–Tisza-szög földrajza. Ablaka György Könyvnyomdája. Szeged.
- Kálmány Lajos (1882):** Szeged népe II. kötet. A Temesköz népköltése. Réthy Lipót és Fia. Arad.
- Kálmány Lajos (1891):** Szeged népe III. kötet, Szeged vidéke népköltése. Bába Sándor. Szeged.
- Kogutowicz Károly (1922):** Kogutowicz zsebatlasza. Magyar Néprajzi Társaság Budapest.
- Kókai Sándor (2000):** Adalékok a Marosszög történeti földrajzához (XVIII–XIX. század). In: Frisnyák Sándor szerk. (2000): Az Alföld történeti földrajza. Magyar Tudományos Akadémia Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Tudományos Testülete – Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. 303–320. old.
- Kókai Sándor (2007/a):** A Marosszög demográfiai jellemzői és sajátosságai 1870–2002 között. In: Szónokyné Ancsin Gabriella szerk. (2007): Határok és Euro régiók. Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék. Szeged. 243–252. old.
- Kókai Sándor (2007/b):** Kiszombor földrajzi környezete. In: Marosvári Attila szerk. (2007): Kiszombor monográfiája I–II. kötet. Kiszombor.

- Kókai Sándor (2008):** Zombor a térben, Zombor a tájban. Marosvidék. 2008/2. szám. 24–32. old.
- Kókai Sándor (2010/a):** A táj és az ember kapcsolata a Marosszög területén (18–19. sz.). In.: Paál Ágnes szerk. (2010): Dr. Moholi Károly emlékkötet. SZTE JGYPK ATTI Földrajzi és Ökoturisztikai Tanszék – SZTE JGYPK HÖK – PTE Földtudományok Doktori Iskola. Szeged. 167–177. old.
- Kókai Sándor (2010/b):** A Bánság történeti földrajza (1718–1918). Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete. Nyíregyháza.
- Kókai Sándor (2015):** Adalékok eltűnt „csonka” vármegyéink demográfiai jellemzőihez (1910–2011). In.: Kókai Sándor – Boros László szerk. (2015): Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Bocskai István Katolikus Gimnázium. Nyíregyháza – Szerencs. 327–342. old.
- Kókai Sándor (2016):** A dohánykertészek szerepe a Marosszög 18–19. századi társadalmi-gazdasági változásaiban. Történeti Földrajzi Közlemények. 2016/1. szám. 84–107. old.
- Kókai Sándor (2020):** A Bánság térszerkezetének feldarabolása a trianoni határok által. Történeti Földrajzi Közlemények 2020/1–2. szám. 103–118. old.
- Márton György (1914):** A Maros alföldi szakasza és fattyúmedrei (az Aranka és a Szárazér). Földrajzi Közlemények. 1914/5. szám. 282–301. old.
- Sarnyai Csaba (2011):** Egy határkiigazítási elképzelés Trianon után (1920. szeptember) Közép-Európai Közlemények. 2011/3–4. szám. 57–67. old.
- Suba János (2001):** Trianoni határ kitűzése és térképei I. rész. Geodézia és Kartográfia. 2001/1. szám. 25–29. old.
- Torontál vármegye.** Magyar Katolikus Lexikon.
(<http://lexikon.katolikus.hu/T/Toront%C3%A1l%20v%C3%A1rmege.html>.
Letöltés: 2020. október 10.)